

przedstawia autor dwór książęcy w Bari za czasów dzieciństwa Bony i edukację młodej księżniczki. Następnie omawia działalność Bony już jako królowej Polski; przedstawia jej stosunek do duchowieństwa w Polsce (dzięki przywilejom papieskim królowa miała znaczną swobodę w dysponowaniu prebendami i beneficjami). Były to czasy Reformacji na zachodzie Europy i dążeń do reformy życia kościelnego w Polsce. Bonę pociągały niemal wyłącznie aspekty humanitarne religii, teologia była jej prawie obca. Była wierną córą Kościoła katolickiego, choć nie kryła sympatii dla uczonych protestanckich.

Autor przedstawił też stosunek Bony do księstwa Bari. Kontakt z ojczyzną był przez nią troskliwie utrzymywany mimo silnego zaangażowania w sprawy polskie. Po śmierci matki Bona odziedziczyła księstwo Bari i starała się nim dobrze władać, choć na wielką odległość. Zdaniem autora była jednak lepszą władczynią w Polsce niż w Bari.

W stosunku do duchowieństwa w Bari Bona przybrała postawę władczyni absolutnej; Kościół interesował ją przede wszystkim ze względów politycznych. Wielką wagę przywiązywała jednak do modlitwy. W stosunku do kościołów w Bari i księży hojność Bony przeplatała się z krytyką i wymówkami. Trudnym problemem w czasie jej rządów w księstwie był konflikt między bazyliką Św. Mikołaja a katedrą w Bari. Religijność Bony, w szczególności zaś jej przywiązanie do pewnych świętych (św. Mikołaj, św. Ambroży) wynikały z faktu, że byli oni symbolami rzeczywistości politycznej, wśród której Bona wzrastała. Inny był kult świętych u jej małżonka, króla Zygmunta, na którego głęboką religijność nie oddziaływały czynniki polityczne. Religijność Bony opierała się na dwóch cnotach: sprawiedliwości i miłosierdziu. Królowa praktykowała je wytrwale, czego przez długi czas nie uznawali jej krytycy, współcześni i późniejsi. Dawała też z reguły pierwszeństwo interesowi publicznemu przed prywatnym. *Caritas cristiana* ujawniła się też w jej testamentie (legaty dla biednych i sierot w Bari).

Oprócz wyżej wymienionych w omawianym tomie znalazły się artykuły poświęcone historii sztuki (Mariagiovanna di Capua *Il castello di Bari nel Cinquecento*, s. 107-12L; Gaetano Mongelli *Guida storica al sepolcro di Bona Sforza in S. Nicola a Bari, 1589-1939*, s. 122-134; Dinho Fabris *La musica a Bari nell'epoca di Bona Sforza*, s. 135-143). Nie zabrakło nawet artykułu o sztuce kulinarnej Apulii, zwłaszcza księstwa Bari, prezentowanej na ucztach weselnych Bony na zamku w Neapolu w 1517 r. — ucztach prawdziwie renesansowej (Luigi Sada, *L'arte culinaria barese al celebre banchetto nuziale di Bona Sforza nel 1517*, s. 41-61).

W sumie omawiana książka jest nader interesującą lekturą dla miłośników Renesansu w Italii i w Polsce.

IRENA MALINOWSKA-KWIATKOWSKA (Kraków)

Socialno-politicheszkaja borba narodnych mass Bielorusii, koniec XIV w. — 1648 g., t. I, pod red. W. I. Mieleško, Z. J. Kopyjskij, E. L. Brawer, Głównoje Archiwnoje Uprawlenije pri SM BSSR, Akademija Nauk BSSR, „Nauka i Technika”, Mińsk 1988, ss. 303, indeksy, bibliografia.

Badacze białoruscy skupieni wokół mińskiego Centralnego Archiwum Historycznego i Instytutu Historii Białoruskiej Akademii Nauk rozpoczęli — pod powyższym tytułem — wydawanie źródeł do dziejów społecznych i gospodarczych

Białorusi w XVI i XVII w. Tom pierwszy (spośród trzech zaplanowanych) tego wydawnictwa zawiera 167 dokumentów, w tym 124 opublikowano po raz pierwszy.

Wydawcy zaprezentowali źródła nader różnorodne, m.in. fragmenty latopisu, instrukcje ekonomiczne, inwentarze ziemskie, pozwy, rekognicje, dekrety, listy królewskie i hetmańskie, a nawet urywki polemik wyznaniowych. Zasadniczy zrąb wydanych dokumentów pochodzi z lat 1524-1646. Z okresu wcześniejszego w tomie pomieszczono rejestry przywilejów Jagiełły dla kościoła katolickiego i jego wyznawców, fragmenty przywileju gospodarskiego z roku 1413 oraz Sudiebnik Kazimierza Jagiellończyka z roku 1468.

Zasięg terytorialny wydawnictwa ograniczono — zgodnie z przyjętą w nauce radzieckiej regułą — do obszaru Białoruskiej SRR. Reguła ta dojrzała chyba do zmiany: przedmiotem badań powinno być terytorium historycznie zasiedlone przez ludność białoruską bez względu na aktualne granice republik czy państw. Zasady wydania oparto na radzieckiej instrukcji wydawniczej z 1969 r. Wydaje się jednak, że oczywiste omyłki pisarskie należałoby poprawiać, np.: o *liadskom swiatie* (s. 47), do *zamku* (s. 61) i u *prawa* (s. 142).

Dokumenty sporządzone w języku kancelaryjnym Wielkiego Księstwa Litewskiego (starobiałoruskim) wydano w języku oryginału. Odstępstwem od tej zasady — chyba nieuzasadnionym — są trzy dokumenty wydane w rosyjskim tłumaczeniu (nr 89, 97, 98). Źródła łacińskie i polskie wydano w rosyjskim tłumaczeniu. Było to najpewniej podyktowane względem dostępności tekstu dla współczesnego czytelnika. Szczęśliwszym rozwiązaniem byłoby, jak można sądzić, przynajmniej w stosunku do materiału wydawanego po raz pierwszy, publikacja równoległa — w oryginale i tłumaczeniu. Tak postąpiono w wydaniu w tym samym mińskim wydawnictwie, w tym samym roku zbiorze źródeł o Franciszku Skorynie, podając tekst oryginału i nawet dwa tłumaczenia: białoruskie i rosyjskie¹.

Materiały rękopiśmienne zaczerpnięto z archiwów Moskwy, Mińska i Wilna oraz z wileńskich zbiorów rękopisów: Biblioteki Akademii Nauk i w jednym przypadku (nr 110) — Biblioteki Uniwersyteckiej.

Wydawcy uporządkowali zebrany materiał chronologicznie. Można go najogólniej podzielić na cztery partie traktujące o. położeniu Kościoła katolickiego i jego wyznawców — bojarów, sytuacji ekonomicznej i antagonizmach społecznych we wsiach, sporach między warstwami ludności miejskiej oraz o polemikach religijnych i zatargach pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami unii brzeskiej.

Materiał, głównie normatywny, dotyczący położenia kościoła katolickiego w Wielkim Księstwie Litewskim mało wnosi do tematu (przynajmniej określonego tytułem pracy) i daje niewielkie pojęcie o stosunkach w dobrach kościelnych. Chciałoby się widzieć więcej źródeł dotyczących tej ostatniej kwestii — zbyt rzadko wchodzących w skład tomu (nr 127). Z drugiej strony zebrane źródła grzeszą jednostronnością. Pamiętać bowiem należy, że wyszczególnione w tomie podstawowe swobody, z których korzystali bojarzy katolicy, wyznawcy prawosławia otrzymali w przywileju z 1434 r. Ostateczne zaś zrównanie praw szlachty katolickiej i prawosławnej nastąpiło w 1563 r. Obydwóch tych przywilejów w tomie zabrakło. Warto też pamiętać, że odmiennie wyglądała polityka Jagiełły i Witolda wobec pogan Zmudzi i Auksztoty, inaczej zaś w stosunku do — przecież chrześcijańskiej — ludności ruskiej Wielkiego Księstwa. Wobec prawosławnych Rusinów wielcy książęta okazywali, podyktowaną racją stanu, tolerancję². Otrzy-

¹ Francysk Skaryna, *Zbornik dokumentaŭ i materyjałaŭ*, Mińsk 1988.

² Zob. K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita Polska 1370 - 1632*, Warszawa 1934, s. 77 i n.

many obraz położenia Kościołów katolickiego i prawosławnego i ich wyznawców nie jest więc pełny.

Najobszerniej prezentuje się materiał ilustrujący stosunki społeczne we wsiach. Znajdowanie jednak „elementów świadomości klasowej” (s. 9) wymaga — jak się wydaje — wcześniejszych i niełatwych badań nad świadomością społeczną chłopów w XVI–XVII w. na Białorusi. Łatwo bowiem w tej materii o uproszczenia.

Podobnie dla wyjaśnienia ucieczki czeladzi z oddziałów ścigających Nalewajkę można znaleźć inne przyczyny, nie tylko świadomość klasową tej czeladzi (s. 10).

Przed wydawcami stanął problem wyboru podyktowany dużą ilością materiału, a względnie małą objętością tomu. Kryteria wyboru nie są jasne. Przykładowo: wśród pomników prawa wybrano wspomniany już wyżej Sudiebnik Kazimierza Jagiellończyka i fragmenty III Statutu litewskiego, opuszczono zaś I i II Statut. Dlaczego? Być może wydawcy chcieli przedstawić kodeks najprostszy, by nie rzec najprymitywniejszy, a następnie stosunkowo dobrze rozwinięty. Nie zdołano zapewnić jednolitej formy informacjom o poszczególnych dokumentach. W niektórych notach brakuje wzmianek o oryginałach (nr 13), niekiedy podano tylko wybrane publikacje źródła, mimo że ma ono edycje nowsze lub istotniejsze: Sudiebnik Kazimierza Jagiellończyka (nr 9) wydawano kilkakrotnie³, notatka opisująca III Statut pomija ostatnie wydanie I. I. Łappy⁴.

W regescie przywileju Jagiełły (nr 3) nie podano strony w „Kodeksie dyplomatycznym katedry i diecezji wileńskiej” (powinno być: s. 11–15). Warto by rozwiązać datę dzienną listu Jozafata Kuncewicza z 1622 r. (nr 117). Piątek przed Wniebowzięciem NMP wypadł wówczas 12 sierpnia⁵. Mylna jest datacja wpisu z 2 października 1613 r. (nr 107), jest to chyba błąd korektorski, tekst bowiem brzmi jednoznacznie (s. 200). Błędem korekty jest również „wileński” zamiast „wselenski sobor” jak w tytule regestu (nr 8).

Tom zaopatrzono w słownik terminologiczny przydatny dla współczesnego czytelnika-niefachowca. Niektóre hasła jak m.in. „zaruka”⁶, „sejmik” zdefiniowano zbyt wąsko. Inaczej wytłumaczyć można: „pilność”, „podwojskiewicz”.

Użyteczność pracy podnosi indeks geograficzny, choć żałować należy, że zabrakło indeksu osobowego i rzeczowego oraz spisu treści. Być może kolejny tom wzbogacony będzie w te przydatne pomoce.

Usterki powyższe niewiele ważą w porównaniu z zaletami wydawnictwa — 120 źródłami wprowadzonymi do obiegu, wśród których dominują cenne dla historyka prawa dokumenty praktyki prawnej ziem ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Przed 30 laty historycy litewscy wydali 2 tomy źródeł ilustrujących spory szlachty z chłopami i mieszczanami Żmudzi i Aukštoty⁷. Ponieważ podobny temat — w stosunku do ziem białoruskich — podjęła recenzowana praca, mamy nadzieję, że wybór źródeł ilustrujących stosunki społeczne na całym terytorium Wielkiego Księstwa (w granicach po 1569 r.) stanie się niedługo faktem.

ANDRZEJ B. ZAKRZEWSKI (Warszawa)

³ Wydania poprzednie omawia Kazimiero Teisynas (1468 r.), *Acta Historica Lituanica I*, Wilno 1967, s. 5 i n.

⁴ I. I. Łappo, *Litowski Statut 1588 goda*, t. II: tekst, Kowno 1938.

⁵ *Chronologia polska*, pod red. B. Włodarskiego, Warszawa 1957, s. 359.

⁶ Zob. W. Kulisiewicz, *Zaruka w praktyce administracyjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII w.*, CPH, t. XXXV, 1985, z. 2, s. 124–137.

⁷ *Lietuvos valstiečių ir miestėlių ginčai su dvaru valdytojais*, t. I–II pod red. K. Jablonskisa, Wilno 1959–1962.